

SEPTE (CEUTA) KONTU JULIANUS VE ENDÜLÜS'ÜN FETHİNDE MÜSLÜMANLARA YARDIMLARIYLA İLGİLİ TARTIŞMALAR

*Doç.Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN**

Abstract

Discussions on Julianus, the Count of Ceuta and his Assistances to the Muslims in the Conquest of al-Andalus

There are different ideas on the identity of Julianus, the Count of Ceuta, his call the Muslims for the conquest and his assistances during the conquest. It is necessary to make an objective study on this issue without any exaggeration and despise. On this point, it is appropriate to regard the contributions of Julianus as one of the important factors in facilitating the conquest of al-Andalus. However, this should not be seen as the most important factor.

In this article, it has been examined different views on the identity of Julianus, the Count of Ceuta, his relations with the Muslims before the conquest, his call the Muslims for the conquest of al-Andalus and contributions to the Muslims during the conquest and his fate in the light of sources and researchs.

GİRİŞ

92-95/711-714 yılları arasında Târik b.Ziyâd ve Mûsâ b.Nusayr tarafından Endülüs (İspanya, İberya Yarımadası)'ün fethedilmesi, ilk dönem İslâm tarihinde meydana gelen önemli siyasî ve askerî olaylardan birisidir. İspanya,

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

jeopolitik konumu, Müslümanların Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya önemli geçiş noktalarından biri olması, verimli topraklara sahip olması vb. özellikler sebebiyle önemli bir ülkedir. İspanya fethedildikten sonra Müslüman tarihçiler tarafından "el-Endelüs" olarak adlandırılmıştır. Endülüs'ün fethi ve sonrasında meydana gelen tarihî olaylarla ilgili olarak Mağrib ve Endülüs tarihiyle ilgili özel olarak hazırlanmış kaynak ve araştırmalar dışındaki ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarının bir çoğunda detaylı bilgiler oldukça azdır. Halife b. Hayyât (V.240/854), Ya'kûbî (V.292/904), Taberî (V.310/922), Mes'ûdî (V.346/957) gibi ilk dönem tarihçileri Endülüs'ün fethiyle ilgili konulara ya hiç temas etmemekte, ya da çok az bilgi vermektedirler. Mesela Taberî, 92/711 yılına ait olayları anlatırken Endülüs'ün fethiyle ilgili sadece 6 satırlık bilgi vermektedir.¹

Endülüs'ün fethiyle ilgili detaylı bilgi veren kaynak ve araştırmalar da mevcuttur. Bunların bir kısmında ise birbirinden farklı, ihtilafli nakillere ve görüşlere rastlamak mümkündür. Endülüs'ün fethi öncesi ve sonrasında meydana geldiği nakledilen bazı olaylarla ilgili olarak bir takım tartışmalar sözkonusudur. Sözelimi Müslüman askerlerinin İspanya'ya geçerken kullandıkları gemilerin kime ait olduğu konusu, Târik b. Ziyâd'ın İspanya'ya ayak bastıktan sonra askerlerine yaptığı konuşması, Târik b. Ziyâd'ın gemileri yakması olayı², eski Vizigot kralı Witiza'nın oğulları ve taraftarlarının o sırada Vizigot kralı olan Rodrigo'ya karşı kızgınlıkları ve düşmanlıkları sebebiyle Müslümanları Endülüs'ün fethine davet etmeleri gibi konularda bazı farklı bilgiler mevcuttur.

Septe³ (Ceuta) kontu Julianus⁴'un Endülüs'ün fethinde Müslümanlara vermiş olduğu destek ve yapmış olduğu yardımların mahiyeti, sınırları ve elde edilen zaferdeki rolü de tartışmalı konulardan birisidir. Bazı araştırmalarda Endülüs'ün fethi öncesi, Târik b. Ziyâd ve Mûsâ b.Nusayr'ın fetih hareketleri sırasında Julianus'un yardımlarıyla ilgili ilginç ve değişik bilgilerin bulunması bu konunun önemini göstermektedir. Tespitlerimize göre Julianus'un kimliği, hangi devlete bağlı olduğu, Endülüs'ün fethi sırasında Târik b. Ziyâd ve Mûsâ b.

¹ Bkz: Taberî, *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, Beyrut,1987, VII, 369.

² Bu konuda detaylı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Atçeken, "Târik b. Ziyâd Endülüs'ün Fethi Öncesinde Gemileri Yaktı mı?", *Marife Dergisi*, yıl:1, sayı 3 (kış 2002), Konya, s.31-41.

³ Septe (Ceuta): İberya yarımadası'nın (Endülüs) karşısına düşen bölgede etrafı surlarla çevrili önemli bir Mağrib şehridir. Bkz: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, thk: Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Beyrut, 1990, III, 205-206 ; Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, 2. Baskı, Beyrut,1984, s.302.

⁴ Julianus çeşitli kaynak ve araştırmalarda farklı şekilde isimlendirilmiştir: Julian, Julianos, Julyan, Ilyan (Arapça kaynaklarda Yuliyân veya Yulyan) vb.

Nusayr'a yardımlarının mahiyeti, Julianus'un akıbeti vb. konularda farklı nakiller ve görüşler mevcuttur.

Biz bu makalemizde Septe (Ceuta) kontu Julianus'un kimliği, Endülüs'ün fethi öncesinde Müslümanlarla ilişkileri, Müslümanları Endülüs'ü fethe davet etmesi, fetih sırasında Müslümanlara yaptığı destek ve yardımları ile akıbetine dair farklı bilgi ve görüşleri ulaşılabildiğimiz kaynak ve araştırmalardan inceleyip değerlendirmeye çalışacağız.

I-) Emevîler Döneminde Kuzey Afrika ve Mağrib Fetihlerine Kısa Bir Bakış:

Kuzey Afrika ve Mağrib bölgesinde yürütülen fetih hareketleri çok kısa bir süre içinde olmamış, 50 yıldan fazla sürmüştür. Bu bölgenin fethi Hulefâ-i Râşidîn döneminden başlayıp Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik (halifeliği 86-96/705-715) dönemine kadar devam etmiştir. Uzun yıllar devam eden yorucu askerî seferler sonucu bölgenin fethi tamamlanmıştır.

Hiz. Ömer'in hilâfeti zamanında 21/642 yılında komutan Amr b. el-Âs tarafından Mısır fethedilmiş, Hiz. Osman döneminde 27/648 yılından itibaren Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh bölgedeki fetih hareketlerini idare etmiştir. Emevîler döneminde ise Ukbe b. Nâfi bölgede önemli fetihler gerçekleştirmiştir. 69-85/688-705 yılları arasında İfrîkiye bölgesinde valilik görevinde bulunan Hassan b. Nu'man el-Ğassânî, el-Mağribu'l-Ednâ ile el-Mağribu'l-Evsat'taki bir çok bölgeyi fethetmiştir.⁵ Kartaca Rumlarını hezimete uğratarak burasını ele geçirmiştir. Ayrıca Berberî liderlerinden Kâhine ile uzun yıllar devam eden mücadelelerde bulunmuştur.⁶

Hassan b. Nu'man'dan sonra valiliğe tayin edilen Mûsâ b. Nusayr⁷, bölgede bir çok önemli fetihler gerçekleştirerek el-Mağribu'l-Aksâ bölgesi ve günümüzdeki Moritanya çevresini İslâm hâkimiyeti altına almıştır. Mûsâ b. Nusayr, kara seferlerinin yanısıra deniz seferlerine de gereken önemi göstererek göndermiş olduğu birliklerle Akdeniz'deki Sardunya, Mayorka ve Minorka adalarını

⁵ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, thk: Charles C. Torrey, Kahire, 1991, s.183-203 ; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fethi)*, çev: Mustafa Fayda, Ankara, 1987, s.322-329 ; Hüseyin Mu'nis, *Târîhu'l-Müslimîn fi'l-Bahri'l-Mütevevssit*, 2. baskı, Kahire, 1993, s.34 ; Şükrî Fayal, *Hareketü'l-Fethi'l-İslâmî fi'l-Karni'l-Evvel*, 6. Baskı, Beyrut, 1982, s.177-178 ; Nadir Özkuyumcu, *Fethinden Emevîler'in Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1993, s.166-174.

⁶ Sa'd Zağlûl, *Târîhu'l-Mağribi'l-Arabî*, İskenderiyye, 1979, I, 231-234.

⁷ Mûsâ b. Nusayr'ın hayatı, faaliyetleri ve kişiliği hakkında fazla bilgi için bkz: İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr*, Ankara, 2002.

fethetmiş, Sicilya adasına askerî birlikler göndererek bu büyük adanın bir kısmını ele geçirmiştir. İslâm donanmasının gelişmesine büyük önem vererek Tunus'ta daha önce kurulduğu nakledilen tersaneyi genişletmiş ve burada 100 tane gemi inşa ettirmiştir.⁸

Yaklaşık 70 yıllık çetin mücadeleler sonunda İfrîkiye ve Mağrib bölgesinin tamamı fethedilmiştir. Ukbe b. Nâfi, Hassan b. Nu'man el-Ğassânî ve diğer komutanların başlattığı fetih hareketleri Mûsâ b. Nusayr tarafından devam ettirilmiş ve tamamlanmıştır. Mûsâ b. Nusayr'ın yapmış olduğu fetihlerle Emevî devletinin batı bölgesi sınırları Atlas okyanusuna kadar ulaşmıştır. Müslüman askerlerinin Kuzey Afrika'nın tamamının fethedip karadan Atlas okyanusu kıyılarına kadar ulaşmaları büyük bir başarı ve İslâm fetih siyaseti açısından da önemli bir gelişmedir.

II-) Septe (Ceuta) Kontu Julianus'un Kimliği ve Endülüs'ün Fethinden Önce Ukbe b. Nâfi İle İlişkileri:

Endülüs'ün fethi sırasında Septe (Ceuta) kontu olan Julianus ve onun kimliği hakkında bilgi veren az sayıdaki kaynak ve araştırmada bazı farklı bilgiler verilmektedir. Julianus'un soyu, kimliği konusunda tarihçiler arasında ihtilaf söz konusudur. Ulaşabildiğimiz kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hususta şu görüşler mevcuttur:

- a) Julianus Vizigot asıllıdır.
- b) “ Bizans asıllıdır.
- c) “ Berberî asıllıdır.⁹
- d) “ İran asıllıdır.¹⁰

Bunlardan Vizigot veya Bizans asıllı olması görüşü daha ağırlık kazanmaktadır. İlk dönem İslâm tarihçilerinden İbn Abdülhakem (V.257/871), Septe şehrinin Endülüs'e geçiş yolunda önemli bir geçit olduğunu ve Septe kontu Julianus'un İspanya kralı Rodrigo'ya bağlı olduğunu belirtmektedir.¹¹ Konuyla alakalı nakillerdeki ortak olan nokta, Julianus'un Septe ve civarının hâkimi olduğudur. Julianus ilk zamanlar Bizans'a bağlıyken, o dönemde Bizans'taki iç

⁸ *el-İmâme ve's-Siyâse*, (İbn Kuteybe'ye nispet edilmektedir), thk: Halîl el-Mansûr, Beyrut, 1997, s.234-235.

⁹ Hüseyin Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, Cidde,1985, s.52 ; Hâlid es-Sûfi, *Târîhu'l-Arab fi'l-Endelüs*, Bingazi, 1980, s.49.

¹⁰ Sâlih b. Muhammed es-Senîdî (Süneydî), “*Yulyan (Yuliyan) ve Fethu'l-Endelüs*”, Mecelletü Câmîati'l-İmam Muhammed b. Suud, Medine, H.1417/1996, sayı:17, s.436.

¹¹ İbn Abdülhakem, a.g.e., s.205.

çekişmeler ve coğrafi bölge olarak uzaklığı gibi sebeplerle zamanla İspanya Vizigot krallığına itaatini bildirmiştir. Nitekim Julianus'un (her ne kadar araları iyi olmasa da) o dönemdeki İspanya kralı Rodrigo'ya bağlılığını ulaştırdığı nakledilir.¹² Bunun yanısıra Julianus'un Bizans devletine tâbi olduğu veya Septe'nin bağımsız hâkimi olduğu konusunda da bilgiler mevcuttur.¹³

Gerek soyu ve kimliği, gerekse hangi devlete bağlı olarak valilik yaptığı hususunda farklı görüşler bulunan Julianus'la ilgili olarak onun efsanevî bir şahıs olup, Arap tarihçiler tarafından hayâlî bir kişilik olarak ortaya konduğunu ifade eden çağdaş araştırmacılar da mevcuttur.¹⁴ Ancak bazı abartılı ve farklı bilgiler olmasına karşılık bir çok İslâm tarihçisi ve batılı yazar, eserlerinde Julianus'un isminden bahsetmektedir. Bu sebeple böyle bir şahsın mevcudiyetini kabul etmemek yerine, farklı nakil ve görüşleri objektif bir şekilde ele alıp değerlendirmenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Julianus'un o dönemdeki Bizans İmparatorunca genç yaşlarda Septe ve çevresindeki şehirlere vali olarak atandığı genel olarak kabul görmüştür. Emevîler döneminde bölgede önemli fetihler yapan meşhur Müslüman komutan Ukbe b. Nâfi, gerçekleştirdiği askerî seferler sonucunda Septe şehrine kadar gelmiştir. Julianus o sırada Müslümanların itaatine girmiş ve barış yoluyla Ukbe'nin hükmüne razı olmuştur. Bunun üzerine Ukbe, onu yerinde bırakmış ve böylece Julianus, Septe ve civarının idarecisi olarak kalmıştır.¹⁵

Daha sonra Ukbe ile Julianus arasında iyi ilişkiler kurulması sonucu Julianus bu bölge ile ilgili konularda Ukbe b. Nâfi'nin danışmanı olarak görev yapmıştır. Çünkü Julianus akıllı ve tecrübeli birisi olarak tavsif edilir. Julianus'un bölgedeki askerî, siyâsî, dinî ve sosyal konularla ilgili Ukbe'ye bazı bilgiler verdiği nakledilmektedir. Ayrıca Berberîler ve Bizans hakkında uygun gördüğü bilgileri de Ukbe'ye ulaştırmıştır.¹⁶ Endülüs'ü fethetmeyi düşünen Ukbe b.Nâfi, Mağrib'te çıkan Berberî isyanları sebebiyle bu isteğinden vazgeçmiştir. Bu hususta Julianus'la aralarında bazı konuşmalar olmuştur. Ayrıca Ukbe,

¹² İbn Abdülhakem, a.g.e., s.205.

¹³ Sâlih b. Muhammed es-Senîdî, a.g.m., s.436.

¹⁴ Hüseyin Mu'nis, Fecr, s.53 ; Muhammed Abdülhamîd İlsâ, "Rivâyetün Mütectedide", Evrâk, Madrid, 1982-1983, sayı:5-6, s.79,84-87; M.Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2. Baskı, Kahire,1988, s.35-36 ; Anwar G. Chejne, *Muslim Spain its History and Culture*, Minneapolis, 1974, s.7.

¹⁵ el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Tunus, 1992, II, 781; Ahmed b.Hâlid en-Nâsirî, *Kitâbu'l-İstiksâ li Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ, Dâru'l-Beydâ*, 1954, s.82.

¹⁶ Sâlih b. Muhammed es-Senîdî, a.g.m., s.437.

Julianus'un tavsiyesi üzerine bölgedeki büyük putperest Berberî kabilelerinden olan Masmûde ve Sanhâce kabileleriyle savaşımıştır.¹⁷

Julianus, Ukbe b.Nâfi'nin valiliğinden sonraki dönemde Bizans'tan bağımsızlığını ilân ederek bu bölgede müstakil bir hâkim gibi hareket etmeye başlamıştır. Çünkü o sırada Bizans İmparatorluğu, ülkedeki çeşitli iç problemler ve prensler arasında uzun yıllar devam eden taht mücadeleleri içinde bulunması sebebiyle kendisine bağlı bu uzak vilâyeti gözetleyecek durumda değildi.¹⁸

III-) Endülüs'ün Fetih Sürecinde Julianus:

Julianus, Müslüman askerlerin Endülüs'ü fethetmeyi tasarladıkları yıllarda Septe kontu olarak görev yapıyordu. Mûsâ b. Nusayr, Tanca valiliğine atılması Berberî Târik b. Ziyâd'ı tayin etmişti. O'nun yanına 17.000 Arap ve 12.000 Berberî asker bırakmıştı. Mûsâ sadece Tanca şehrini değil, bölgedeki diğer önemli bir şehir olan Septe (Ceuta)'yi de ele geçirmek istiyordu. Bu şehir sahil şeridinde Müslümanlara direnen tek bir merkez olarak kalmıştı. Julianus'un hâkim olduğu Septe'yi uzun süre kuşatan Müslümanlar bu şehri ele geçiremediler. Çünkü şehir müstahkem surlarla çevriliydi ve deniz yoluyla İspanya'dan yardım alıyordu. Şehir ele geçirilemedi, ancak Julianus ile sulh antlaşması yapıldı.

Müslümanların bundan sonraki hedefi artık Endülüs idi. İlk İslâm fetihleri ve bunların uzantısı olan Endülüs'ün fethinin gayesi konusunda batılı ilmî ve dinî çevrelerde daha çok şu iki görüş ileri sürülmektedir: Fetihler başka dinlerden insanları kılıç zoruyla İslâm dinine sokmak için gerçekleştirilmiştir. Müslümanların başka ülke zenginliklerini ele geçirmeye olan düşkünlüğü, kısaca ganîmet hevesi söz konusu fetihlerin esas itici gücü olmuştur.¹⁹

Bazı batılı tarihçiler tarafından öne sürülen ön yargılı bu görüşlerin dışında İspanya'nın fethinin daha başka ve gerçek sebepleri vardır:

a- İspanya'nın fethi öncesi Müslümanlar, coğrafi bölge olarak doğuda Çin'e, batıda ise Atlas Okyanusu'na kadar uzanmışlardı. Kuzey Afrika ve Mağrib bölgesininin fethi tamamlanmıştı. Bundan sonraki hedef, İspanya ola-

¹⁷ Bkz: Sâlih b. Muhammed es-Senîdî, a.g.m., s.438.

¹⁸ Hüseyin Mu'nis, *Fecr*, s.54.

¹⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları-1*, Ankara, 1994, s.8 ; Ayrıca bkz: Philip K.Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1989, III, 776 ; Şükrî Faysal, a.g.e., s.178.

caktı. Müslümanların İspanya'yı fethetme düşüncesi, ilk İslâm fetih hareketlerinin tabîi bir sonucudur.²⁰

b- Mûsâ b. Nusayr'ın batıdan İstanbul'u fethettikten sonra hilâfet merkezi olan Şam'a ulaşma ideali: Buna göre Mûsâ b. Nusayr, İspanya'yı fethettikten sonra tüm batı Avrupa'yı ele geçirip batıdan İstanbul'u fethetmek ve oradan da Anadolu üzerinden Şam'a ulaşmak istiyordu. Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren bu şekilde bir projenin varlığı ifade edilmektedir.²¹

c- Siyasî ve askerî açıdan Bizans'ın Anadolu ve Kuzey Afrika üzerindeki kara ve deniz üstünlüğüne son verme isteği bu fethin stratejik faktörüdür.²²

d- Ekonomi ve iklim faktörü: Kuzey Afrika'nın tamamının fethedilmesinden sonra Müslümanlar ya sıcak çöl iklimine, sahra ve kurak toprakların hâkim olduğu güneydeki Afrika içlerine, ya da tabîi zenginlikleri bakımından cazip olan kuzeydeki İspanya'ya yönelmeleri gerekiyordu.²³ Verimli toprakları, ırmakları, bahçeleri, çeşitli meyve ve bitkileriyle meşhur²⁴ bir bölge olan İspanya'ya yönelmeleri daha mantıklı idi.

e- Fetih öncesi İspanya'nın iç durumundaki siyasî, dinî ve sosyal problemler fethin sebeplerinden birisidir. Eski kral Witiza²⁵'nin oğulları ve taraftarlarıyla işbaşındaki kral Rodrigo arasındaki taht mücadelesi, Yahudilere karşı zulüm derecesine varan haksız uygulamalar, sosyal tabakalar arasında büyük dengesizlikler söz konusuydu.²⁶

f- İspanya halkının güçsüz oluşu, cesaretli ve şecaatli olmaması, Vizigot monarşisinin zayıflığı²⁷ da fethin sebepleri arasında sayılmaktadır.

²⁰ Hâlid es-Sûfî, a.g.e., s.76 ; Münâ Hasan Mahmud, *el-Müslimûn fi'l-Endelüs ve Alâkatuhum bi'l-Frenc*, Kahire, 1986, s.7 ; Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981, s.11.

²¹ Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, İstanbul, 1304, s.14 ; M.Abdullah İnân, a.g.e., I, 92-93 ; Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, New York, 1982, s.8 ; Abdülkerim Özaydın, "Belâtü'ş-Şühedâ", DİA, İstanbul, 1992, V, 391 ; Berthold Spuler, *The Muslim World: The Age of the Caliphs*, Leiden, 1960, s.43.

²² Hâlid es-Sûfî, a.g.e., s.76 ; Mehmet Özdemir, a.g.e., s.14.

²³ Mehmet Özdemir, a.g.e., s.14.

²⁴ Ahmad Thomson-Muhammad Ataur-Rahim, *Islam in Andalus*, London, 1996, s.12.

²⁵ Arapça kaynaklarda Ğaytaşa olarak verilir.

²⁶ Hâlid es-Sûfî, a.g.e., s.77 ; P.K.Hitti, a.g.e., III, 776 ; Mehmet Özdemir, "Endülüs", DİA, İstanbul, 1994, XI, 211 ; S.Muhammed İmâmuddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, çev: Yusuf Yazar, Ankara, 1990, s.25-26.

²⁷ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, thk: Abdullah Enîs et-Tabba'-Ömer Faruk et-Tabba', Beyrut, 1994, s.76 ; Robert Mantran, a.g.e., s.112.

g- İspanya'nın eski kralı Witiza (Gaytaşa)'nın oğullarının Müslümanları İspanya'nın fethine davet etmeleri ve bu konuda Müslümanlara yardım vaa-dinde bulunmaları²⁸ bazı kaynak ve araştırmalarda zikredilen bir husustur. Aynı şekilde Septe kontu Julianus'un, Müslümanları fethe da'vet etmesi ve yardımda bulunma vaadi de fethin sebepleri arasında sayılmaktadır.

İslâm ordularının İspanya'yı fethetmesinden önceki dönemde İspanya'da bir takım iç karışıklıklar vardı. Vizigot kralı Witiza öldükten sonra geriye bıraktığı iki oğlunu halk hükümdarlığına kabul etmeyince cesur birisi olduğu ifade edilen Rodrigo²⁹ iktidarı ele geçirdi. Rodrigo, aslında kral ailesine mensup değildi. Ancak onun etrafında kendisini destekleyen askerleri ve taraftarları vardı. Rodrigo krallık makamına geçince daha önce yaptığı anlaşmalara uymayarak eski kral Witiza'nın oğulları ve taraftarlarına kötü davrandı. Bu durum üzerine Vizigotlar arasında iki grup ortaya çıktı. Bunlardan birincisi Romalılar ve intikamcı kilise çevrelerinin desteğiyle İspanya krallığını ele geçiren Rodrigo ve taraftarları, ikincisi ise kral Witiza'nın çocukları ve taraftarları idi.³⁰ Rodrigo, Müslümanların Endülüs'ü fethinden bir yıl önce krallığa geçmişti.³¹

Dinî açıdan Yahudiler zulme ve haksızlığa uğratılmış, yaşadıkları şehirle-rinden zorla göç ettirilmişti. Sosyal bakımdan toplumun tüm kesimlerinde sıkın-tı mevcuttu. Halkın eskiden sahip olduğu şeylerin sadece adı kalmıştı. Sayıları az olan çiftlik sahipleri geniş topraklar üzerinde efendi olarak hüküm sürüyor-lardı. Halkın geri kalan kısmı orta tabaka ve kölelerden ibâret sefil bir kitleden oluşuyordu.³² Claude Cahen'e göre fetih öncesi İspanya, Bizans kıyılarından gelen saldırılar, kendi iç kavgaları ve kötü davrandıkları Yahudilerin ayaklan-malarıyla sarsıntılar içindeydi.³³ Çağdaş Endülüs tarihi araştırmacılarından S. Muhammed Imâmuddin'e göre yoksullaştırılmış vatandaşlar, mahvolmuş köle-

²⁸ İbnü'l-Kütiyye, a.g.e., s.34 ; Sahibzada Masudu'l-Hassan Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, Lahore, tsz, s.8 ; Hâlid es-Sûfi, a.g.e., s.76 ; Mehmet Özdemir, a.g.e., s.15

²⁹ Roderich veya Rodrik olarak da isimlendirilir.

³⁰ *Ahbâru Mecmû'a*, (Müellifi meçhul), thk: İbrahim el-Ebyârî, Beyrut,1981 s.15 ; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut, 1965, IV, 560-561 ; Abdullah Enîs et-Tabba', *İbnü'l-Kütiyye'ninTârihu İftitâhi'l-Endelüs adlı eserine Medhal*, Beyrut, 1994, s.8-9 ; Philip K.Hitti, a.g.e.,III, 776 ; Sa'dun Nasrullah, *Târihu'l-Arabi's- Siyâsi fi'l-Endelüs*, Beyrut, 1998, s.18.

³¹ Anwar G.Chejne, a.g.e, s.4 ; M.Abdullah İnân, a.g.e., I, 33.

³² Bernard Lewis, *Tarih'te Araplar*, çev: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979, s.147.

³³ Claude Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet*, çev: Esat Nermi Erendor, İstanbul, 1990, s.36.

ler, sefalet içindeki halk ve zulme uğramış Yahudilerin hepsi bir kurtarıcı bekliyorlardı.³⁴

İşte bu şartlar içinde bulunan İspanya'nın fethedilmesi için Julianus'un hem Tanca valisi Târik b. Ziyâd'a, hem de İfrîkiye ve Mağrib genel valisi Mûsâ b. Nusayr'a teklif götürdüğü ve bu hususta kendilerine yardım vaadinde bulunduğuyla ilgili nakiller mevcuttur. Tespitlerimize göre Julianus'un, Müslümanları İspanya'nın fethine da'vet etmesi ve bu konuda yardım sözü vermesinin çeşitli sebepleri arasında şunlar sayılabilir:

a- Julianus'un Vizigot kralı Rodrigo'ya karşı olan şahsî kını ve intikam isteği: Bu hususta bazı kaynaklarda sözkonusu edilen ve **“Florinda efsanesi (kıssası)”** şeklinde adlandırılan bir olay mevcuttur. Julianus'un kızının ismi Florinda olduğundan bazı çağdaş eserlerde **“Florinda efsanesi (kıssası)”** olarak isimlendirilen bu olay hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse, İspanya'da o dönemde geçerli olan bir geleneğe göre, valiler ve komutanlar erkek ve kız çocuklarını Tuleytula (Toledo)'daki kralın sarayına gönderirlerdi. İspanya'nın başkenti olan Tuleytula'daki sarayda kalan bu çocuklar krala hizmet ederlerdi. Böylece hem saray âdet ve geleneklerini öğrenirler, hem de burada eğitimlerini görürlerdi. Septe kontu Julianus da ölen eşinden doğan güzel kızını bu amaçla kral Rodrigo'nun sarayına göndermişti. Nakledildiğine göre kral Rodrigo, Julianus'un kızına hayran olmuş ve onu iğfal ederek hamile bırakmıştı. Üstelik bu durumu babasına bir mektupla haber vermişti. Bu olaya son derece kızan Julianus: “O'nun için bir ceza veya mükafat görmüyorum. Ancak (onun ülkesine) Araplar'ı sokacağım. (Bu ona yeter)”³⁵ demişti. Bu sözle ilgili farklı bir rivâyete göre ise Julianus: “Mesîh dini adına yemin ederim ki, onun mülkünü yok edeceğim ve onu ayaklarımın altına gömeceğim”³⁶ diyerek intikam yemini etmişti. Bu hususla ilgili olarak İbn Haldûn³⁷ ve Makkarî³⁸ de benzer bilgiler vermektedir.

Florinda efsanesi (kıssası) hakkında çağdaş araştırmacılar çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Çağdaş Endülüs tarihi uzmanlarından Hüseyin Mu'nis, Arap kaynaklarının bu olayı ittifakla anlattığını, o döneme ait bazı Latin

³⁴ S.M.Imâmuddin, a.g.e., s.25-26.

³⁵ İbn Abdülhakem, a.g.e., s.205.

³⁶ *Ahbâru Mecmû'a*, s.16.

³⁷ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, thk: Halîl Şehâde, 2. Baskı, Beyrut, 1988, IV, 150.

³⁸ Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, thk: Yûsuf eş-Şeyh el-Bukâî, Beyrut, 1986, I, 221.

kaynaklarının ise bu olayı sükûtle geçıştirdiklerini ifade etmektedir. O'na göre Hristiyan kaynakları ancak M.1110 yılından itibaren bu kıssaya temas etmeye başlamışlardır.³⁹

Bir diğeri araştırmacı M. Abdullah İnân ise, Florinda kıssasıyla ilgili ilginç ve detaylı yorumlarda bulunmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, O'na göre, bu kıssanın kabulü hususunda Müslüman tarihçileri icmâ halindedir. Ancak Hristiyan tarihçiler bu olayın kabulü konusunda tereddüt içindedirler. Rivâyetlerin çoğunda bu olay bir kıssa ve halk dilinde dolaşan efsane olarak yorumlanmaktadır. Bazı İspanyol tarihçileri bu olayın sıhhatini inkâr etmişlerdir. Bir grup tarihçinin ise Kont Julianus'un varlığını kabul etmediklerini ifade etmektedir. M. Abdullah İnân'a göre, o günkü İspanya şartları gözönünde bulundurulursa bu olay inkâr edilemez. Bu konuyla ilgili İslâmî rivâyetlerde herhangi bir kurgu sözkonusu değildir. Florinda kıssası tabîi ve ma'kul bir hadisedir.⁴⁰

b- Julianus, eski İspanya kralı Witiza (Ğaytaşa)'nın yakın dostuydu. O öldükten sonra iktidarı zorla ele geçiren yeni kral Rodrigo ile arası iyi değildi. Öte yandan Witiza'nın oğulları ve taraftarları kral Rodrigo'ya karşı Julianus'tan yardım istemişlerdi.⁴¹

c- Julianus'un Müslümanlara yardım etmesinin bir başka sebebi ticarî amaçlıdır. Buna göre Julianus, bölgede ticaretle uğraşıyordu ve ticarî faaliyetlerinin sona ermemesi için Müslümanlarla iyi ilişkiler içinde bulunuyordu.⁴²

d- Diğeri bazı sebeplerin yanısıra Julianus'un maddî kazanç temin etme isteğı sebebiyle Müslümanlara yardım ettiğı de ifade edilmektedir.⁴³

e- Julianus'un İslâm dinini kabul edip Müslüman olduğı iddiası: Bu hususta çağdaş araştırmacılardan Sâlih b. Muhammed es-Senîdî, Julianus'un, Müslümanlarla ilişkileri ve O'nun Müslüman olmasıyla ilgili farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu konuda es-Senîdî özetle şöyle demektedir: "Julianus'un, meşhur komutan Ukbe b. Nâfi'nin kişiliğinden etkilenererek, kendisinin çağrıldığı İslâm dinine girdiğine ilişkin rivâyetler mevcuttur... Halbuki Makkarî ve benzeri tarihçiler Julianus'un Hristiyan olduğunu naklederler. Ukbe ile Julianus arasındaki karşılıklı görüşmeler sonucunda Julianus İslâm dini hak-

³⁹ Hüseyin Mu'nis, *Fecr*, s.59.

⁴⁰ M. Abdullah İnân, a.g.e, I, 35-37.

⁴¹ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk: G.S.Colin-E.Levi Provençal, Beyrut,1983, II, 6.

⁴² İbnü'l-Kütiyye, a.g.e., s.76; Sâlih b. Muhammed es-Senîdî, a.g.m., s. 439.

⁴³ Sâlih b. Muhammed es-Senîdî, a.g.m., s. 439.

kinda bilgi sahibi olmuştu... Müslümanlar açısından Julianus güvenilir bir müt-tefik idi. Bu kadar yardım ancak Müslüman olan birisi tarafından yapılabilir. Askerî ve siyasî açıdan Julianus gibi önemli yardımlarda bulunan birisinin Müs-lümanlarla akide bağı olması gerekir..."⁴⁴

Julianus'un Hıristiyan olduğu hususundaki yaygın kanaatin aksine, es-Senîdî'nin bu yaklaşımı dikkat çekmektedir. Üstelik yazar bu görüşünü öne sürerken, sözlerinin arasında Makkarî vb. Endülüs tarihçilerinin Julianus'un Hıristiyan olduğunu naklettiklerini ifade etmekte ve onların bu nakilleri hakkın-da herhangi bir yorum getirmemektedir. es-Senîdî'nin ortaya attığı bu iddianın ispat edilmesi ve bu konuda güvenilir kaynaklarda bilgi varsa bunların referans olarak gösterilmesi gerekir.

IV- Julianus ve Eski Vizigot Kralı Witiza (Ğaytaşa)'nın Oğullarının Müs-lümanları İspanya'nın Fethine Da'vet Etmeleri:

Daha önce de ifade edildiği gibi, Emevîler döneminde Kuzey Afrika ve Mağrib fetihlerini yürüten Ukbe b. Nâfi, Hassan b. Nu'man el-Ğassânî ve son olarak da Mûsâ b. Nusayr'ın bölgedeki başarılı kara ve deniz seferleri sonucu Emevî devletinin kara sınırları Atlas okyanusu kıyılarına kadar ulaşmıştır. Özel-likle Mûsâ b. Nusayr, İslâm donanmasının gelişmesine büyük önem vermiş ve Tunus'taki tersanede 100 tane gemi inşa ettirmiştir.⁴⁵ Bunun tabii sonucu ola-rak batı Akdeniz'deki Sardunya⁴⁶, Mayorka⁴⁷ ve Minorca⁴⁸ adaları fethedilmiş, büyük bir ada olan Sicilya⁴⁹'nın bir kısmı ele geçirilmiştir.

Mûsâ b. Nusayr'ın deniz seferlerindeki başarısı hem Akdeniz'deki İslâm hâkimiyetini pekiştirmek, hem de Bizans'ın bu bölgedeki deniz egemenliğini kırmak açısından önemlidir. Öte yandan Akdeniz'in batı kısımlarındaki adaların Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi İspanya'nın fethedilmesinde önemli bir

⁴⁴ Sâlih b. Muhammed es-Senîdî, a.g.m., s. 439-440.

⁴⁵ el-İmâme ve's-Siyâse, s.234-235.

⁴⁶ Sardunya: Akdeniz'de Cezâyir'in karşısında bulunan büyük bir adadır. Bkz: İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, ed: M.J.De Goeje, Leiden, 1889'dan ofset (Beyrut, tsz), s.109 ; Yâkût el-Hamevî, III, 236.

⁴⁷ Mayorka: Endülüs'ün doğusunda bulunan ve Minorca adasına yakın olan bir adadır. Bkz: Yâkût el-Hamevî, V, 285.

⁴⁸ Minorca: Endülüs'ün doğusunda bulunan ve Mayorka adasına yakın olan bir adadır. Bkz: Yâkût el-Hamevî, V, 251.

⁴⁹ Sicilya: Akdeniz'de İfrîkiye açıklarında üçgen biçimde büyük bir adadır. İfrîkiye kıyılarından 140 mil açıktadır. Bkz: İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, nşr: M.J. De Goeje, Leiden, 1927'den of-set (Beyrut, tsz.), s.70 ; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, Leiden, 1967, s.59 ; Yâkût el-Hamevî, III, 473-474.

basamak oluşturmuştur. Artık, Müslümanların önünde fethi düşünülen geniş bir ülke kalmıştı. Burası Vizigotlar'ın hüküm sürdüğü ve İspanya olarak bilinen İberya yarımadası'dır. Artık Müslüman askerlerin bundan sonraki hedefi doğal olarak İspanya idi.

İşte böyle bir ortamda Julianus'un, hem Târik b. Ziyâd, hem de Mûsâ b. Nusayr'a başvurarak onları İspanya'yı fethetmeye davet ettiği nakledilir. Buna göre Julianus, Mûsâ b. Nusayr'ın azatlısı ve Tanca valisi olan Târik b. Ziyâd'a haber göndererek: "Ben seni İspanya'ya sokarım" dedi Bunun üzerine Târik, Julianus'a tam olarak güvenmediğini ve ancak kendisine güvence göndermesiyle bu fikrini değiştirebileceğini bildirdi. Bu gelişme üzerine Julianus, Târik'a iki kızını ipotek olarak gönderdi. Julianus'un kızlarının gelmesinden sonra Târik, Septe'de bulunan Julianus'un yanına gitti. Bu duruma sevindiği anlaşılan Julianus: "Ben seni İspanya'ya sokacağım" dedi.⁵⁰

Buna karşılık İbnü'l-Kûtiyye ise, Julianus'un Târik b. Ziyâd'a giderek Endülüs'ün üstün özelliklerini ve halkın zayıf noktalarını anlattığını nakletmektedir. O'na göre Julianus, Târik'a İspanya halkının cesur olmadığını söylemiştir. Julianus bunları anlattıktan sonra Târik'ı Endülüs'e sefer yapmaya teşvik etmiştir. Bunun üzerine Târik bu olayı mektupla Mûsâ b. Nusayr'a bildirmiştir.⁵¹

Öte yandan Julianus, Târik b. Ziyâd'la yaptığı görüşmeyle yetinmeyerek Mûsâ b. Nusayr'a da bir mektup göndererek, ona bağlılığını ve itaatini iletmıştır. Ayrıca Julianus, Kayravan şehrine kadar giderek Mûsâ ile görüşmüş ve Târik b. Ziyâd'a anlattığı Endülüs'ün özelliklerini, güzelliklerini ona da bildirmiştir. Julianus, konuşmasının sonunda Mûsâ'yı Endülüs'ü fethetmeye davet etmiştir. Nakledildiğine göre Julianus-Mûsâ b. Nusayr görüşmesi Endülüs'ün fethinden iki yıl kadar önce 90/709 meydana gelmiştir.⁵² Julianus'un, Mûsâ ile onun Tanca şehrinde bulunduğu sırada gelerek Endülüs'ü fethetmeye davet ettiğini öne süren nakillerin⁵³ yanısıra bu ikisinin Septe kıyısındaki bir gemide görüştiklerini ifade eden bilgiler⁵⁴ de vardır.

Makkarî'nin naklettiğine göre sadece Julianus değil, eski Vizigot kralı Witiza'nın oğulları da Müslümanları İspanya'ya davet etmişlerdir. Ancak bunların asıl amaçları Müslümanların sürekli olarak Endülüs'te kalmaları değildi.

⁵⁰ İbn Abdülhakem, a.g.e., s.205.

⁵¹ İbnü'l-Kûtiyye, a.g.e., s. 77

⁵² *Ahbâru Mecmû'a*, s.16.

⁵³ Makkarî, a.g.e., I, 229.

⁵⁴ Sâlih b. Muhammed es-Senîdî, a.g.m., s. 442-443.

Onlar için önemli olan kral Rodrigo'nun tahttan indirilmesi ve ülkenin yönetiminin kendilerin eline geçmesiydi. Çünkü kendi güçleri bu amaçlarını gerçekleştirmek için yeterli değildi. Onlar, Müslümanların elde edecekleri ganimetlerle bir süre sonra Endülüs'ü terkedip geri döneceklerini umuyorlardı.⁵⁵

V- Tarîf b.Mâlik ve Târik b.Ziyâd'ın Endülüs'teki Fetihlerinde Julianus'un Konumu:

Julianus, Müslüman askerlerinin deniz yoluyla Endülüs'e taşınması ve orada rehberlik yapma konusunda yardım sözü vermişti. İslâm donanmasına ait gemilerin yanısıra Julianus'a ait dört gemi de Müslüman askerlerini İspanya'ya taşıyacaktı. İlk planda Müslümanların Endülüs'e gizlice geçmeleri ve İspanya halkının bu hareketten haberdar olmamaları için Julianus'un gemilerinden istifade edilecekti.

Mûsâ b. Nusayr, Julianus ve arkadaşlarının İspanya'nın fethi konusundaki ısrarlı davetlerini tecrübeli bir komutan olarak önce ihtiyatla karşıladı. Bir süre sonra Endülüs'ün fethi için uygun şartların oluştuğu kanaatine varan Mûsâ b. Nusayr, bu fikrini halife Velîd b. Abdülmelik'e bir mektup yazarak bildirdi ve bu hususta halifenin görüşünü sordu. Bunun üzerine Velîd, Mûsâ'ya gönderdiği cevabî mektubunda Müslümanları denizin tehlikelerinden koruması gerektiğini ve Endülüs'ün durumunu öğrenmek için bir keşif birliği (deneme seriyyesi) göndermesini tavsiye etti.⁵⁶ Böylece Halife Velîd, Mûsâ'ya fetih için şartlı bir izin vermiş oldu.

Mûsâ b. Nusayr 91 yılı Ramazan ayında (Temmuz 710) Endülüs'ü fetih projesinin ilk adımı olarak Tarîf b. Mâlik⁵⁷ adlı Berberî komutanı 400 piyade ve 100 süvariden meydana gelen bir birliğin başında Endülüs'e gönderdi. Bu birliği oluşturan askerlerin büyük çoğunluğu Berberî asıllı idi. Tarîf b. Mâlik, (muhtemelen Julianus'a ait olan) dört gemiyle İspanya'nın güney kıyılarındaki bir adaya sefer düzenledi. Daha sonra "Cezîretü Tarîf (Tarîfa)" diye adlandırılan bu adayı fethetti. Tarîf bu seferden bol miktarda esir ve ganimetle geri döndü.⁵⁸

⁵⁵ Makkarî, a.g.e., I, 232.

⁵⁶ *Ahbâru Mecmû'a*, s.16.

⁵⁷ Hakkında bilgi için bkz: *Ahbâru Mecmû'a*, s.16 ; Mahmut Şit Hattab, "Kâdetu Fethi'l-Endelüs fi Merhaleti İstismâri'l-Fevz", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmi'l-İrâkî*, Bağdat, 1990, C:LX, 2.cüz, s.66-68 ; E.Levi Provençal, "Tarîf", *İslâm Ansiklopedisi (M.E.B)*, İstanbul, 1993, XI, 776 ; S. Muhammed Imâmuddin, a.g.e., s.29.

⁵⁸ *Ahbâru Mecmû'a*, s.17 ; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, thk: Hüseyin Nassâr, Kahire, 1983, XXIV, 45; Makkarî, a.g.e., I, 219.

Tarîf b. Mâlik'in Endülüs'e gerçekleştirdiği bu sefer, Julianus'un Müslümanlara yardım teklifinin doğruluğunu ortaya çıkardı. Julianus'un bu sefer sırasında hem rehberlik yaptığı, hem de bu askerî birliği dört gemisiyle denizin karşı tarafına taşıdığı ifade edilmektedir.

Tarîf b.Mâlik seriyyesinin başarısı sonucu Mûsâ b. Nusayr, Târik b.Ziyâd'ı Endülüs'e gidecek öncü kuvvetlerin komutanlığına tayin etti. 92/711 yılında Târik'in Endülüs'e giden ilk ordusu 7.000 kişiden oluşmuştu. Bu ordunun büyük çoğunluğu Berberî idi. Sadece 300 civarında Arap askeri bulunuyordu.⁵⁹

Târik b. Ziyâd'ın ordusunun Endülüs'e nasıl geçtiği konusunda bazı farklı görüşler mevcuttur. 7.000 kişilik ordunun o günkü şartlar içinde Endülüs'e sadece Julianus'un dört gemisiyle geçtiğini ifade eden tarihçilerin⁶⁰ yanısıra, bu görüşü gerçekten uzak bulan araştırmacılar da vardır.⁶¹ İslâm donanması o dönemde Akdeniz'deki bir çok adaya sefer düzenlemiş, önemli bazı adaları fethetmiştir. Ayrıca Bizans'ın Akdeniz'deki hakimiyetinin kırılabilmesi için kuvvetli bir donanmaya sahip olmak gerekiyordu. Dolayısıyla Julianus'un gemilerinin olmaması durumunda Endülüs'ün fethedilemeyeceği şeklindeki bir görüşün mantıksız ve tutarsız olduğu kanaatindeyiz. Biz, Julianus'un gemilerinin hiç kullanılmadığı iddiasında değiliz. Ayrıca Julianus'un gemileri ticârî olduğu için ilk plânda Müslümanların hareketinden habersiz olan İspanya halkının bu olaydan haberdar olmasını önlemek amacıyla kullanıldığı düşünülebilir.

Târik b.Ziyâd'ın Septe'den İspanya kıyılarına geçerken sadece bu dört geminin kullanıldığı, İslâm donanmasına ait gemilerden hiç istifade edilmediği görüşünün isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim Mûsâ b. Nusayr'ın Tunus tersanesinde yapılmasını emrettiği gemiler Endülüs'ün fethinden birkaç yıl önce tamamlanmış ve Akdeniz'deki çeşitli deniz seferleri bu gemilerle yapılmıştır.⁶² Üstelik 7.000 kişilik ordu, bu orduya ait silah, eşya ve erzakların İspanya'ya kısa süre içinde ve güvenli bir şekilde taşınmasının sadece Julianus'a ait dört ticarî gemiyle yapılması mantıklı değildir.

Târik b. Ziyâd, İspanya'nın güney bölgelerine ulaşan ordusunu düzene sokup, askerlerine hitap ettikten sonra kuzeye doğru Kurtuba üzerine harekete

⁵⁹ *Ahbâru Mecmû'a*, s.17 ; Makkarî, a.g.e., I, 231.

⁶⁰ Belâzurî, s.330 ; *Ahbâru Mecmû'a*, s.17, Makkarî, a.g.e., I, 231.

⁶¹ S.Abdülazîz Sâlim-A.Muhtar Abbâdî, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut, 1969, s.36 ; Abdüşşâfi Muhammed Abdüllatif, *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Ümevî*, Kahire, 1984, s.309.

⁶² *el-İmâme ve's-Siyâse*, s.234-235.

geçti. İspanya içlerine doğru ilerleyen İslâm ordusunun haberi Rodrigo'ya ulaşına o, büyük bir ordu topladı. Rodrigo'nun ordusunun sayısı İbn Haldûn⁶³'a göre 40.000 kişi, bir başka tarihçiye⁶⁴ göre 70.000 kişi, Nüveyrî⁶⁵ ve Makkarî⁶⁶'ye göre ise 100.000 kişi idi. Vizigot ordusunun en az 40.0000 askerden oluştuğunu haber alan Târik acele bir şekilde Mûsâ b. Nusayr'a bir mektup yazdı, düşman ordusunun sayısını haber vererek yardım istedi. Mûsâ 5.000 kişilik yardım birliği gönderdi ve böylece İslâm ordusunun sayısı 12.000 kişiye ulaştı.⁶⁷

İki ordu Şezûne (Sidonia) şehri yakınlarındaki Lekke vadisinde (Guadalupe) karşı karşıya geldiler. Rodrigo'nun sağ ve sol cenah komutanları önceki kral Witiza'nın iki oğlu idi. Bunlar, babalarının ölümünden sonra haksız olarak krallık tahtını ele geçiren Rodrigo'nun mağlup olmasını istedikleri için isteksiz savaşıyorlardı. İki ordu arasında 8 gün devam eden çetin bir savaş sonunda Vizigot ordusu yenildi. Rodrigo'nun nehirden boğulduğu veya ortadan kaybolup izini kaybettiği nakledilir.⁶⁸ Böylece 92/711 yılı Ramazan ayının yirmi sekizinci günü başlayan savaş aynı yıl Şevval ayının beşinci günü bitti.⁶⁹ Kral Rodrigo'nun âkıbetiyle ilgili olarak farklı nakiller ve yorumlar mevcuttur.⁷⁰ Bu savaşta elde edilen zafer İspanya'nın fethinin ilk ve önemli adımlarından birisini oluşturmuştur. İspanya bu zafer sonunda bir bakıma kapılarını Müslüman askerlere sonuna kadar açmış oluyordu.⁷¹ Lekke vadisi zaferi İslâm ordularına İspanya'nın anahtarlarını sunmuştur.⁷²

Lekke vadisi savaşında Julianus ve adamları Târik b.Ziyâd'ın yanında bulunuyorlardı. Bir araştırmada Târik'in fetihden sonra Julianus'u Cezîretü'l-Hadrâ (Algeciras) valiliğine tayin ettiği belirtilmektedir.⁷³ Ancak ulaşabildiğimiz

⁶³ İbn Haldûn, a.g.e., IV, 150.

⁶⁴ *el-İmâme ve's-Siyâse*, s.237.

⁶⁵ Nüveyrî, a.g.e., XXIV, 47.

⁶⁶ Makkarî, a.g.e., I, 221.

⁶⁷ *Ahbâru Mecmû'a*, s.17 ; Nüveyrî, a.g.e., XXIV, 47 ; Makkarî, a.g.e., I, 221.

⁶⁸ *el-İmâme ve's-Siyâse*, s.237-238 ; *Ahbâru Mecmû'a*, s.18-19 ; Nüveyrî, a.g.e., XXIV, 47 ; Makkarî, a.g.e., I, 232.

⁶⁹ Nüveyrî, a.g.e., XXIV, 47.

⁷⁰ Bu rivâyetler için bkz: *el-İmâme ve's-Siyâse*, s.237-238 ; Taberî, a.g.e., VII, 369 ; *Ahbâru Mecmû'a*, s.18-19 ; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, thk: Fehim Muhammed Şeltût- M.Mustafa İbrahim, Mısır, 1974, s.64.

⁷¹ Mehmet Özdemir, a.g.e., s.20.

⁷² *el-İmâme ve's-Siyâse*, s.238 ; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk: İhsan Abbas, Beyrut, 1977, V, 320.

⁷³ M. Abdullah İnân, a.g.e., I,52.

diğer kaynaklarda bu rivâyete rastlamadık. Târik'in ordusuna yardım ve rehberlik eden Julianus, savaşta elde edilen zaferden sonra Târik'a fazla beklemeden ordusunu birliklere ayırıp farklı bölgelere göndermesini ve kendisinin de Tuleytula (Toledo) şehri üzerine yürümesini tavsiye etti.⁷⁴ Mûsâ b. Nusayr ise Târik'a gönderdiği mektupta İslâm ordusunu tehlikeye atmaması için kendisi Endülüs'e gelinceye kadar bulunduğu yerden ileri gitmemesini emretmişti.⁷⁵

Târik, Mûsâ b. Nusayr'ın emrini dinlemeyerek Julianus'un tavsiyesine uydu ve ordusunu birliklere ayırdı. İspanya içlerinde fetihlerine devam etti. Ali Abdurrahman el-Haccî, Târik b. Ziyâd'ın Endülüs'te takip ettiği güzergâhı şu şekilde sıralamıştır⁷⁶: Septe, Cebel-i Târik, Cezîretü'l-Hadrâ, Barbat (Lekke) vadisi, Şezûne, Mevrûr, Karmûne, İşbiliyye, İstece, Kurtuba, Malaka, Gırnata, Elbîre, Tüdmir, Cebbân, Tuleytula, Medînetü'l-Mâide. Bu güzergâh içinde bulunan Şezûne, İşbiliyye, Karmûne vb. şehirler daha sonra Mûsâ b. Nusayr tarafından fethedilecektir.

VI- Mûsâ b. Nusayr'ın Endülüs'teki Fetihlerinde Julianus'un Konumu ve Akıbeti:

Mûsâ b.Nusayr, 92/711 yılında İspanya'yı fethetmek amacıyla Târik b.Ziyâd komutasında gönderdiği ordunun arkasından ertesi yıl 93/712'de İspanya'ya büyük bir orduyla geçmiştir. Tespitlerimize göre bunun bazı sebepleri⁷⁷ vardır. Kısaca ifade etmek gerekirse; Mûsâ b. Nusayr bu bölgede Müslümanların çok uzun mesafe yol almaları ve bununla düşmana hücum kolaylığı sağlamalarından endişe etmiştir. Bu kadar geniş topraklara sahip İspanya topraklarının tamamını Târik b. Ziyâd'ın emrindeki askerlerle fethetmenin mümkün olmadığını takdir eden Mûsâ, nihâî zaferi elde etmek, fetihleri tamamlamak ve Endülüs'te bir takım askerî ve idârî düzenlemeler yapmak amacıyla Endülüs'e geçmiştir. Bu zaferler ve ganimetlerde kendisinin de pay sahibi olma isteği diğer bir sebep olarak düşünülebilir.⁷⁸

Mûsâ'nın Endülüs'e geçen ordusunda 18.000 asker bulunuyordu. Bu ordunun çoğunluğu Yemenî ve Kaysî Arap kabilelerine mensup askerlerden

⁷⁴ *Ahbâru Mecmû'a*, s.19

⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2. Baskı, Beyrut, 1990, IX, 83.

⁷⁶ Ali Abdurrahman el-Haccî, *et-Târîhu'l-Endelüsî*, 5. Baskı, Dımeşk, 1997, s.66.

⁷⁷ Bu konuda fazla bilgi için bkz: İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr*, s.64-68.

⁷⁸ Hâlid es-Sûfi, a.g.e., s.126.

oluşuyordu.⁷⁹ Mûsâ, Endülüs'teki İslâm ordusunun yeni kuvvetlere ihtiyaç duyduğunu bildiği için büyük bir ordu hazırlamıştı. Tanca'dan gemilerle denize açılan ve Endülüs'ün güneyindeki el-Cezîretü'l-Hadrâ'ya ulaşan Mûsâ b.Nusayr, burada fetih plânını yaptı. Ordusunu birliklere ayırıp, her birliğe ayrı bir sancak verdi. Mûsâ b. Nusayr sefere başlayacağı sırada kendisine: "Târik'in takip ettiği güzergâhı takip et!" denildi. Mûsâ bu tekifi kabul etmedi. Bunun üzerine kendisine yol gösteren rehberler şöyle dediler: "Biz sana Târik'in yolundan daha iyi bir yol gösterelim. Bu güzergâhtaki şehirler daha büyüktür ve önceden fethedilmemiştir. Allah (c.c) bu şehirleri İnşaallah sana fethettirir."⁸⁰

Daha önce Târik b.Ziyâd'ın yanında bulunup ona bazı yardımlarda bulunan Julianus, bu sefer Mûsâ'nın yanında bulunuyordu. Üstelik Julianus, Mûsâ'ya büyük bir fetih vaadinde bulunmuştu. Bu sözlere sevindiği nakledilen⁸¹ Mûsâ daha sonra İspanya içlerine doğru sefere başladı. Mûsâ b.Nusayr tercih edilen görüşe göre kuzey batı istikametine yöneldi.⁸² Hedefi Târik'in fethemediği bölge ve şehirleri ele geçirmektir. Böylece hem yeni şehirleri ele geçirecek, hem de Târik'la birlikte Endülüs'ün tamamını fethedecekti.

Karmûne (Carmona), Endülüs'ün en müstahkem ve en sağlam kalesi olan şehirlerinden birisiydi. İşbiliyye (Sevilla) şehrinin doğusunda bulunan bu şehir, baştan başa sağlam surlarla çevriliydi. Şezûne'yi fetheden Mûsâ oradan ayrılarak Karmûne şehrine yürüdü ve burasını kuşattı. Bu şehrin, Endülüs şehirleri arasında ele geçirilmesi en zor olanı olduğu nakledilir.⁸³

Kuşatma uzun süre devam ettiği halde bu şehir fethedilemedi. Bunun üzerine Mûsâ'nın yanında bulunan Julianus ve adamları bir hile düşündüler. Buna göre Julianus ve yanındakiler önden Karmûne kalesine gidecekti. Çoğunluğu yerli halktan oluşan bu grupta bulunanlar sanki Müslümanların önünden kaçıyor gibi davranıp kaleye sığınacaklar, içeriye girince de bir fırsatını bulup Müslümanlara kalenin kapılarını açacaklardı. Bu plân aynen uygulandı. Julianus ve adamları Karmûne'ye sığındılar. Onlar geceleyin kalenin kapılarını Müslümanlara açtılar. Müslüman süvariler buradan şehre girerek Karmûne'yi fethettiler. Böylece ele geçirilmesi zor olan bu şehir Müslümanların eline geçti.⁸⁴

⁷⁹ Hüseyin Mu'nis, *Fecr*, s.90.

⁸⁰ *Ahbâru Mecmû'a*, s.24 ; İbnü'l-Esîr, a.g.e., IV, 564 ; Makkarî, a.g.e., I, 257.

⁸¹ İbnü'l-Esîr, a.g.e., IV, 564 ; Nüveyrî, a.g.e., XXIV, 49.

⁸² Sahibzada, a.g.e., s.11 ; S. Muhammed Imâmuddin, a.g.e., s.34.

⁸³ İbnü'l-Esîr, a.g.e., IV, 564 ; Makkarî, a.g.e., I, 257.

⁸⁴ *Ahbâru Mecmû'a*, s.24 ; İbnü'l-Esîr, a.g.e., IV, 564 ; Nüveyrî, a.g.e., XXIV, 50 ; Makkarî, a.g.e., I, 257.

Julianus ve adamları Mûsâ b.Nusayr'ın Endülüs'teki fetihlerinde Müslümanların İspanya'yı fethetmeleri hususunda teşvik edici rol oynamışlar, rehberlik ve yol göstericiliği yapmışlar, Karmûne (Carmona) şehrinin fethinde olduğu gibi bizzat kalenin fethedilmesinde Müslümanlara yardımcı olmuşlardır. Târik b.Ziyâd ve Mûsâ b.Nusayr bundan sonra birlikte fetihlere devam etmişler ve 95/714 yılına kadar İspanya'nın daha önce elde edilemeyen bölgelerini fethetmişlerdir.

Endülüs'ün fethi sonrasında Julianus isminden kaynaklar fazla bahsetmemektedir. Julianus'un bundan sonraki hayatı ve akıbeti hakkında net bilgilere sahip değiliz. Julianus'un, Mûsâ ve Târik'la birlikte Şam'a gittiği, daha sonra kendisine ikram ve hürmet edilmiş olarak Endülüs'e geri döndüğü, Kurtuba'da ikamet ettiği, ömrünün sonuna kadar burada kaldığı belirtilmektedir.⁸⁵ Ancak bu bilgiler Endülüs tarihiyle ilgili güvenilir kaynaklardan te'kid edilmelidir. Nitekim incelediğimiz bir çok kaynakta bu tür bilgilere ulaşamadık. Ayrıca bu bilgilerin aksine Julianus'un Kurtuba'da değil, Septe (Ceuta) şehrinde öldüğüne dair bilgiler de mevcuttur.⁸⁶

DEĞERLENDİRME-SONUÇ:

Septe (Ceuta) kontu Julianus'un kimliği, Endülüs'ün fethinde Müslümanlara vermiş olduğu destek ve yapmış olduğu yardımların mâhiyeti, sınırları ve elde edilen zaferdeki rolünü incelediğimiz bu makalemizin sonunda değerlendirme-sonuç olarak şu noktalara dikkat çekmek istiyoruz:

Julianus'un fetih sırasındaki yardımlarının olduğu gibi tespit edilmesi ve bunların küçümsenmeden ve gereğinden fazla abartılmadan ortaya konması gerektiği kanaatindeyiz. Julianus'un fethe da'veti ve yardımları olmasaydı, Endülüs'ün fethinin gerçekleşmesinin mümkün olmayacağı gibi bir iddia her zaman için tartışmaya açıktır.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde başlayan Kuzey Afrika fetihleri, Emevîler döneminde başarılı bir şekilde devam etmiştir. Ukbe b. Nâfi, Hassan b. Nu'man el-Ğassânî ve Mûsâ b.Nusayr gibi önemli vali ve komutanların elde ettiği kara ve deniz fetihleri sonucu Atlas okyanusu kıyılarına kadar ulaşan Müslümanların Endülüs'ü fethetme düşüncesi tabîi ve beklenen bir olaydır. İslâm

⁸⁵ Sâlih b. Muhammed es-Senîdî, a.g.m., s. 444.

⁸⁶ Julianus'un Endülüs'ün fethinden sonraki hayatı ve ölümüyle ilgili farklı bilgiler için bkz: Sâlih b. Muhammed es-Senîdî, a.g.m., s. 444-445.

askerlerinin verimli toprakları, ırmakları, bahçeleri, çeşitli meyve ve bitkileriyle dikkat çeken, jeopolitik açıdan çok önemli bir noktada bulunan İspanya'ya yönelmeleri mantıklı bir düşüncedir. Müslümanlar sadece Julianus'un teklifi, eski Vizigot kralı Witiza (Ğaytaşa)'nın oğullarının teşviki ve davetleriyle Endülüs'ün fethine girişmiş değildir.

Müslümanlar açısından cihad emrini yerine getirmek ve Allah'ın ismini yüceltmek en önde gelen amaç idi. Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren bir ideal ve proje olarak var olan batıdan İstanbul'u fethettikten sonra hilâfet merkezi olan Şam'a ulaşma ideali⁸⁷ de Endülüs'ün fetih sebepleri arasındadır. İspanya'nın fethi öncesi Müslümanlar, coğrafi bölge olarak doğuda Çin'e, batıda ise Atlas okyanusuna kadar uzanmışlardı. Bundan sonraki hedef artık İspanya olacaktı. Siyasî ve askerî açıdan Bizans'ın Anadolu ve Kuzey Afrika üzerindeki üstünlüğüne son verme isteği bu fethin stratejik faktörünü oluşturmaktadır. Bunların dışında daha başka sebepler de sözkonusudur.

Dolayısıyla Endülüs'ün fethi gibi İslâm tarihinde çok önemli bir olayın sebebini sadece Septe (Ceuta) kontu Julianus ve Witiza'nın oğullarının Müslümanları fethetmeye da'vet etmeleri ve yardım vaadinde bulunmalarına dayandırmak gerçekçi bir yaklaşım değildir. Elbette bunların da fetihde etkisi olmuştur. Ancak bunu fethin tek sebebi gibi göstermek uygun değildir. Bunu söylerken Julianus ve adamlarının yardımlarını görmezlikten gelmek gibi bir düşüncemiz yoktur. Sadece Endülüs'ün fethinin tek sebebi ve en önemli faktörünün bu olmadığını ifade etmek istiyoruz.

Târık b. Ziyâd'ın Endülüs seferine katılan 7.000 askerin yalnızca Julianus'a ait dört gemiyle taşınmasıyla ilgili bazı rivâyetleri şüpheli karşılamaktayız. Bu iş için Julianus'a ait dört geminin yanısıra İslâm donanmasına ait gemilerin de kullanıldığı kanaatindeyiz. Çünkü Mûsâ b.Nusayr, Endülüs'ün fethinden birkaç yıl önce Tunus tersanesinde 100 adet gemi yaptırıp İslâm donanmasını güçlendirmiştir. Bazı çağdaş araştırmacılar da bu hususta benzer görüşler öne sürmüşlerdir. S. Abdülazîz Sâlim ve A. Muhtar Abbâdî'ye göre, Târık b. Ziyâd'ın Endülüs'e geçişi sırasında Julianus'un gemilerini kullandığı ve sadece bu gemilerle karşıya geçtikleri görüşü gerçekten uzaktır.⁸⁸ Ali Abdurrahman el-Haccî ise, Târık'ın İspanya'ya geçiş için kullandığı gemilerinin kime ait olduğunun tartışmalı olduğunu ve kendi kanaatine göre bunların Müs-

⁸⁷ Ziya Paşa, a.g.e., s.14 ; M.Abdullah İnân, a.g.e., I, 92-93 ; Bernard Lewis, a.g.e., s.8; Abdülkerim Özeydin, a.g.m., DİA, V, 391 ; Berthold Spuler, a.g.e., s.43.

⁸⁸ S.Abdülazîz Sâlim-A.Muhtar Abbâdî, a.g.e, s.36.

lûmanlara ait gemiler olduğunu ifade etmektedir. Müslümanların denizciliğe verdiği önem ve yapmış oldukları tersanelerle ilgili bilgiler veren yazar, Endülüs'ün fethi gibi çok önemli olayların ödünç alınan gemilerle gerçekleştirilemeyeceğini öne sürmektedir.⁸⁹

Tüm bunlara rağmen Julianus ve adamları İspanya'nın iç durumu, özellikleri, zayıf noktaları konularında Müslümanlara istihbarat, danışmanlık ve ulaşım konularında yardımcı olmuşlardır. Julianus, makalemizin ilgili kısmında incelediğimiz gibi, Mûsâ b.Nusayr'dan önce Ukbe b.Nâfi ile de iyi ilişkiler kuran birisidir. Müslümanları İspanya'nın fethine da'vet etmiş, bazı nakillere göre Tarîf b.Mâlik seriyyesi için kendisine ait dört gemiyi tahsis etmiş, aynı şekilde Târık b.Ziyâd'ın İspanya'ya geçişinde de gemilerinin Müslüman askerlerini taşımalarına izin vermiştir. Târık b. Ziyâd'ın 92/711 yılındaki İspanya'daki fetihleri sırasında rehberlik yapmıştır. Aynı şekilde Mûsâ b.Nusayr, 93/712 yılında fetihleri tamamlamak için Endülüs'e geçtiğinde ona büyük bir fetih müjdelemiş ve rehberlik yapmıştır. Karmûne (Carmona) şehrinin fethedilmesinde Julianus ve adamlarının yardımları sözkonusudur.

Kimliği, faaliyetleri ve akıbeti hakkında kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler bulunan, hakkında detaylı bilgi bulmakta zorlanılan Julianus'un, Müslüman komutan ve askerlerine yardımları inkâr edilemez. Julianus'un bölgeyi yakından tanıyan birisi olarak siyasî ve askerî konularda danışmanlık yapması, İspanya'nın iç durumu hakkında Müslümanlara bazı bilgiler vermesi bilinen bir husustur. Nitekim biz bu makalede Julianus'un Endülüs'ün fethindeki rolünü abartmaksızın ve küçümsemeksizin objektif bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Julianus'un destek ve yardımlarını, Endülüs'ün fethedilmesinin en önemli sebebi olarak görmemek gerektiği, ancak fethi kolaylaştıran faktörlerden birisi olarak kabul etmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

Abdüllatif, Abdüşşâfi Muhammed *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Ümevî*, Kahire,1984.

Ahbâru Mecmû'a, (Müellifi meçhul), thk: İbrahim el-Ebyârî, Beyrut,1981.

Ahmed b.Hâlid en-Nâsirî, *Kitâbu'l-İstiksâ li Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, Dâru'l-Beydâ, 1954.

Atçeken, İsmail Hakkı, *Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr*, Ankara, 2002.

⁸⁹ Ali Abdurrahman el-Haccî, a.g.e., s.47-49, 62.

- Atçeken, İsmail Hakkı, "Târik b. Ziyâd Endülüs'ün Fethi Öncesinde Gemileri Yaktı mı?", *Marife Dergisi*, yıl:1, sayı:3 (kış 2002), Konya, s.31-41.
- el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Tunus, 1992.
- el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fethi)*, çev: Mustafa Fayda, Ankara, 1987.
- Cahen, Claude, *Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet*, çev: Esat Nermi Erendor, İstanbul, 1990.
- Chejne, Anwar G., *Muslim Spain its History and Culture*, Minneapolis, 1974.
- Faysal, Şükrî, *Hareketü'l-Fethi'l-İslâmî fi'l-Karni'l-Evvel*, 6.baskı, Beyrut, 1982.
- el-Haccî, Ali Abdurrahman, *et-Târihu'l-Endelüsî*, 5.baskı, Dimeşk, 1997.
- el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-Büldân*, thk: Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Beyrut, 1990.
- Hattab, Mahmud Şit, "Kâdetu Fethi'l-Endelüs fi Merhaleti İstismâri'l-Feuz", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmi'l-İrâkî*, Bağdat, 1990, C:LX, 2.cüz.
- el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, 2.baskı, Beyrut, 1984.
- Hitti, Philip H., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1989.
- İmâmuddin, S. Muhammed, *Endülüs Siyasî Tarihi*, çev: Yusuf Yazar, Ankara, 1990.
- İnân, M.Abdullah, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2.baskı, Kahire, 1988.
- el-Istahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, nşr: M. J. De Goeje, Leiden, 1927'den ofset (Beyrut, tsz.).
- İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, thk: Charles C. Torrey, Kahire, 1991.
- İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, thk: Halîl Şehâde, 2.baskı, Beyrut, 1988.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk: İhsan Abbas, Beyrut, 1977.
- İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, ed: M.J.De Goeje, Leiden, 1889'dan ofset (Beyrut, tsz)
- İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk: G. S. Colin-E. Levi Provençal, Beyrut, 1983.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2. Baskı, Beyrut, 1990.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut, 1965.
- İbnü'l-Kûtîyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, thk: Abdullah Enîs et-Tabba' - Ömer Faruk et-Tabba', Beyrut, 1994.
- el-İmâme ve's-Siyâse*, (İbn Kuteybe'ye nispet edilmektedir), thk: Halîl el-Mansûr, Beyrut, 1997.

- İsâ, Muhammed Abdülhamîd, "Rivâyetün Mütectedide", Evrâk, Madrid, sayı:5-6, 1982-1983.
- Lewis, Bernard, *Tarih'te Araplar*, çev: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979.
- Lewis, Bernard, *The Muslim Discovery of Europe*. New York, 1982.
- Mahmud, Münâ Hasan, *el-Müslimûn fi'l-Endelüs ve Alâkatuhum bi'l-Frenc*, Kahire, 1986.
- el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, thk: Yûsuf eş-Şeyh el-Bukâî, Beyrut, 1986.
- Mantran, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, Çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981.
- el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, Leiden, 1967.
- Mu'nis, Hüseyin, *Târîhu'l-Müslimîn fi'l-Bahri'l-Mütevessit*, 2. Baskı, Kahire, 1993.
- Mu'nis, Hüseyin, *Fecru'l-Endelüs*, Cidde, 1985.
- Nasrullah, Sa'dun, *Târîhu'l-Arabî's- Siyâsî fi'l-Endelüs*, Beyrut, 1998.
- en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, thk: Hüseyin Nassâr, Kahire, 1983.
- Özaydın, Abdülkerim, "Belâtü'ş-Şühedâ", DİA, V, İstanbul, 1992.
- Özdemir, Mehmet, "Endülüs", DİA, XI, İstanbul, 1994.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları-1*, Ankara, 1994.
- Özkuyumcu, Nadir, *Fethinden Emevîler'in Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1993.
- Provençal, E. Levi, "Tarîf", İslâm Ansiklopedisi (M.E.B), XI, İstanbul, 1993.
- Sahibzada Masudu'l-Hassan Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, Lahore, tsz.
- Sâlim, S. Abdülaziz-A. Muhtar Abbâdî, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut, 1969.
- es-Senîdî (Süneydî), Sâlih b. Muhammed "Yulyan (Yuliyân) ve Fethu'l-Endelüs", *Mecelletü Câmîati'l-İmam Muhammed b. Suud*, Medine, H.1417/1996, sayı:17.
- Spuler, Berthold, *The Muslim World: The Age of the Caliphs*, Leiden, 1960.
- es-Sûfî, Hâlid, *Târîhu'l-Arab fi'l-Endelüs*, Bingazi, 1980.
- et-Tabba , Abdullah Enîs', *İbnü'l-Kûtiyye'nin Târîhu İftitâhi'l-Endelüs adlı eserine Medhal*, Beyrut, 1994.
- et-Taberî, *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, Beyrut, 1987.
- Thomson, Ahmad-Muhammad Ataur-Rahim, *Islam in Andalus*, London, 1996.
- Zağlûl, Sa'd, *Târîhu'l-Mağribi'l-Arabî*, İskenderiyye, 1979.

ez-Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, thk: Fehim Muhammed Şeltüt- M.Mustafa İbrahim, Mısır, 1974.

Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, İstanbul, 1304.